

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В СПЕЦІАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ у 90-х рр. ХХ ст.

Статтю присвячено історико-педагогічному аналізу проблем навчання дітей з особливими потребами в спеціальних навчальних закладах України в 90-х рр. ХХ ст. Визначено категорії дітей з особливими потребами, типи навчальних закладів, зміст, основні форми та методи навчальної діяльності на означеному етапі розвитку української держави.

Ключові слова: діти з особливими потребами; спеціальні навчальні заклади; зміст, форми та методи навчання.

Стаття посвящена історико-педагогічному аналізу проблем обучения детей с особыми потребностями в специальных учебных заведениях Украины в 90-х гг. ХХ ст. Определены категории детей с особыми потребностями, типы учебных заведений, содержание, основные формы и методы учебной деятельности на определенном этапе развития украинского государства.

Ключевые слова: дети с особыми потребностями; специальные учебные заведения; содержание, формы и методы обучения.

The article is devoted to the historical and pedagogical analyze of problems of children having special needs education in special educational institutes of Ukraine in the 90-ies of the XXth century. Children having special needs categories, types of educational institutes, maintenance, forms and methods of educational activity in the indicated stage of Ukrainian State development are determined.

Key words: children having special needs; special educational institutes, maintenance, forms and methods of education.

Постановка проблеми. Як свідчать інформаційні джерела, в Україні щорічно збільшується кількість дітей, які потребують посиленої уваги з боку держави: дітей-сиріт, дітей-інвалідів. Діти цих категорій утримуються в різних спеціальних навчально-виховних закладах. Кардинальні зміни у соціально-економічному та культурному житті України на початку ХХІ ст. зумовлюють підвищення вимог до освітнього рівня її громадян, зокрема тих, хто має особливі потреби. З огляду на це, виникає необхідність створення спеціальних умов для повноцінного життя, здобуття освіти, оволодіння професією, а також для посиленої участі у трудовій діяльності дітям з особливими потребами.

Успіх у навчанні та вихованні дітей з особливими потребами залежить не лише від упровадження нових форм, методів і технологій, але й від ретельного вивчення та використання педагогічно цінної

спадщини минулого. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває вивчення та аналіз досвіду навчання дітей з особливими потребами в історичній ретроспективі.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз науково-педагогічних джерел дає змогу стверджувати, що проблеми навчання дітей з особливими потребами перебували в центрі уваги представників вітчизняної і зарубіжної прогресивної педагогічної думки минулого.

Ідеї про шляхи становлення та розвитку спеціального навчання дітей з особливими потребами висвітлено у наукових працях В.І. Бондаря, О.І. Дьячкова, І.Г. Єременка, В.В. Засенка, Н.Ф. Засенко, З.І. Марголіна, В.А. Феоктистової, М.Д. Ярмаченка та ін. Автори численних публікацій розглядали питання про вибір змісту, ефективних форм і методів навчально-виховної роботи в спеціальній школі.

Мета статті – проаналізувати наукові та історико-педагогічні джерела з проблем навчання дітей з особливими потребами в спеціальних навчальних закладах України у 90-х рр. ХХ ст., визначити зміст, основні форми і методи навчальної діяльності з означеною категорією дітей.

Виклад основного матеріалу. Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, які відбувалися в Україні й усьому світі протягом 90-х рр. ХХ ст., вимагали принципових змін у всіх сферах, зокрема у сфері освіти. Після ратифікації ряду міжнародних Конвенцій і Декларацій у галузі прав дитини (зокрема інвалідів) Україна взяла курс на реформування спеціальної освіти. Новітня стратегія й тактика спеціальної освіти отримала наукове обґрунтування в концепціях «Спеціальна освіта осіб з особливостями психофізичного розвитку в найближчі роки та на перспективу» (1996 р.), «Реабілітація дітей-інвалідів та дітей з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями» (1996 р.) та «Державному стандарті спеціальної освіти» (2000 р.), в яких наголошувалося на необхідності перегляду змісту, структури, мети і завдань існуючої системи спеціальної освіти.

Характерною особливістю періоду 90-х рр. ХХ ст. було те, що категорію дітей з особливими потребами (сліпі, слабкозорі, глухонімі, слабкочуючі, оглухлі, сліпоглухонімі, розумово відсталі, із затримкою психічного розвитку, з порушеннями мови, опорно-рухового апарату, зі складними дефектами розвитку, з порушеннями емоційно-вольової сфери, з порушеннями поведінки) доповнили діти-інваліди.

Незважаючи на значне зростання кількості дітей з особливими потребами, на початку 90-х рр. ХХ ст. зменшилася мережа спеціаль-

них шкіл та їх наповнюваність. Так, у 1992 р. в Україні функціонувало 409 спеціальних шкіл з контингентом 78,3 тис. учнів, а у 1995 р. – 397 з контингентом 69,4 тис. учнів [1]. Значний відсоток осіб з особливими потребами навчався у масових школах, де умови не відповідали особливостям їхнього розвитку, або утримувалися родиною вдома.

Через скорочення фінансування освітніх потреб припинилося відкриття корекційних класів для дітей із затримкою психічного розвитку при загальноосвітніх школах. Навчально-виховний процес у спеціальних школах здійснювався без достатнього забезпечення навчальними програмами, підручниками, методичними посібниками. Практично не виділялися кошти на ремонт шкільних приміщень, придбання обладнання, корекційної та навчальної апаратури [1].

Починаючи з другої половини 90-х рр., мережа спеціальних шкіл поступово стабілізувалася і почала поповнюватися закладами нового типу: навчально-реабілітаційними та медико-реабілітаційними центрами, освітніми комплексами (дошкільний навчальний заклад – спеціальна школа), гімназіями, класами при загальноосвітніх школах і групами при ПТУ [8].

Для повного охоплення корекційним вихованням і навчанням дітей з особливими потребами було запропоновано п'ять основних моделей освітніх закладів, а саме: малокомплектний спеціальний клас у структурі загальноосвітньої школи (8 – 12 учнів), де навчання здійснюється за спеціальними навчальними планами, програмами, підручниками; інтегрований клас у структурі загальноосвітньої школи (серед 20 – 25 нормальних учнів знаходиться 4 – 5 учнів з особливими потребами); багатопрофільний реабілітаційний центр; спеціальна школа-інтернат для дітей-сиріт; індивідуальне навчання в родині для дітей, які через стан здоров'я не можуть відвідувати навчально-виховні заклади [7].

Перехід загальноосвітньої школи на 12-річний термін навчання зумовив розробку проекту «Положення про спеціальні загальноосвітні школи-інтернати», в якому обґрунтовано нову структуру кожного виду спеціальної школи, диференційовано терміни навчання учнів початкової, основної, повної середньої шкіл, уточнено зміст, мету і завдання навчально-виховної діяльності з кожною категорією дітей [8].

Навчання дітей з обмеженими можливостями на означеному етапі здійснювалося відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту». У зв'язку з цим особливої актуальності набула наукова розробка Державного стандарту спеціальної освіти, критеріїв контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими потребами, методичного забезпечення соціально-педагогічного

процесу в умовах нового змісту навчання й виховання дітей означеної категорії.

Державний стандарт спеціальної освіти містив базовий навчальний план для різних видів спеціальних шкіл. У навчальному плані були виділені інваріантна та варіативна складові змісту спеціальної освіти. Інваріантна частина охоплює обов'язкові навчальні дисципліни загальнокультурного значення, зміст компенсаторно-корекційної діяльності, встановлює мінімальну кількість навчальних годин для їх опанування. Варіативна складова задовольняє особливі потреби, пізнавальні інтереси і нахили учнів, відображає специфіку конкретного закладу, забезпечує можливість реалізації індивідуального підходу до учня. Крім того, Державний стандарт спеціальної освіти передбачав три ступені освіти: початкова, основна і старша школа. У межах кожного ступеня виділено 4 варіанти рівня освіти (загальноосвітнє навчання з корекційно-компенсаторним компонентом, корекційно-розвивальне, компенсаторно-адаптаційне та реабілітаційне навчання), які залежно від складності та структури порушень мають свою мету, завдання, терміни і умови навчання [5; 7].

Мета освіти спеціальної школи конкретизувалася залученням учнів до праці у сферах матеріально-технічного виробництва та обслуговування. Зміст освіти мав посилене суспільно-адаптаційне та практичне спрямування: завдяки трудовій підготовці учні навчалися одній з робітничих професій.

Варто зазначити, що під час розробки стандарту спеціальної освіти дотримувалися таких принципів: гуманізації, гнучкості освітньої системи, варіативності навчальних планів, освітніх програм та технологій навчання, безперервності і наступності освіти, компенсаторно-корекційної спрямованості, психолого-педагогічного супроводження, соціальної захищеності, адаптації та інтеграції в суспільство, диференційованого та індивідуального підходу.

Поряд з основними дидактичними принципами спеціальної школи (розвивального та виховуючого навчання, систематичності і системності навчання, науковості, доступності, наочності, свідомості та активності, міцності засвоєння знань) продовжував поширюватися принцип предметно-практичної та корекційно-компенсуючої спрямованості навчально-виховного процесу [2; 3; 6].

Корекційно-виховна робота в спеціальних освітніх закладах у 90-х рр. ХХ ст. здійснювалася на заняттях із загальноосвітніх дисциплін, спеціальних навчальних дисциплін (соціально-побутове орієнтування), позакласних корекційних індивідуальних і групових заняттях (ЛФК, логопедичні заняття), під час виховної роботи [9].

Отже, освітній напрям діяльності педагогів у роботі з дітьми з особливими потребами передбачав підвищення їх адаптивних можливостей шляхом навчання й виховання. Безпосередньо освіта не вирішувала проблем відновлення психофізичних функцій дитини, але, передаючи знання та формуючи певні навички і вміння, працівники спеціальних шкіл сприяли інтеграції підлітків з обмеженими можливостями у суспільство. Для цього було запропоновано виділяти у спеціальних освітніх закладах три ступені, а саме: I ступінь – обов'язкова, базова, загальноосвітня школа (1 – 10 класи), II ступінь – оволодіння виробничою спеціальністю (11 – 12 класи), III ступінь – повна середня освіта (спеціалізований ліцей, коледж).

Метою школи I ступеня мало бути забезпечення дітей з психофізичними відхиленнями у розвитку необхідним рівнем знань та вмінь, єдиними стартовими можливостями для інтеграції в суспільство. Після закінчення базової школи учні означеної категорії досить адекватно усвідомлюють свій дефект, власні можливості та подальшу сферу їх застосування у суспільстві.

Програма школи II ступеня мала бути орієнтованою на особливості місцевої промисловості. Основна частина навчальних годин присвячувалася здобуттю професії з метою подальшого працевлаштування на місцевих підприємствах. Дуже поширеною була контрактна форма взаємозв'язку школи з підприємством, яке укладало зі спеціальним освітнім закладом контракт на певний період, виділяло гроші для навчання, зобов'язувалося брати на роботу випускників.

Підготовка дітей з обмеженими можливостями до навчання у вищих освітніх закладах мала бути метою спеціальної школи III ступеня. Вона повинна була давати повну середню освіту, мати клас поглибленого вивчення окремих предметів.

Трудове навчання та профорієнтація у спеціальній школі передбачали систему трудотерапії, спрямовану на відновлення, компенсацію і розвиток трудових умінь та навичок, які становлять основу для професійної підготовки. Трудова і професійна підготовка здійснювалася у навчально-виробничих майстернях, навчально-дослідному сільському або садовому господарстві під постійним медичним наглядом. Для занять з трудового і професійного навчання клас мав поділятися на дві групи, комплектування яких відбувалося з урахуванням особливостей психофізіологічного розвитку учнів та рекомендацій лікарів [8].

Але через педагогічні й соціальні обставини, зокрема: послаблення уваги суспільства до потреб спеціальних освітніх закладів, їх матеріально-технічного оснащення, розрив раніше налагоджених

зв'язків спеціальної школи з промисловим і сільськогосподарським виробництвом, соціально-трудова адаптація підлітків з особливими потребами не могла досягти високого рівня ефективності.

Найвищим рівнем соціально-трудової та професійної адаптації підлітків з психофізичними вадами вважалася їх інтеграція в суспільство [1; 4]. На початку 90-х рр. під впливом демократичних реформ у суспільстві робилися перші спроби інтегрованого навчання дітей з особливими потребами. Завдяки Закону України «Про освіту» (1991 р.) батьки отримали право обирати освітній заклад, де навчатиметься їхня дитина. Це призвело до того, що певна кількість дітей з відхиленнями у розвитку потрапила у масові школи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, творче використання історичного досвіду навчання дітей з особливими потребами має визначати напрями подальшої роботи щодо вдосконалення змісту, форм, методів і технологій навчально-виховної діяльності спеціальних шкіл з урахуванням сучасних тенденцій розвитку спеціальної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бондар В.* Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти / В. Бондар // Дефектологія, 2003. — №3. — С. 2 — 5.
2. *Вавіна Л.* Структура та корекційна спрямованість стандарту освіти для осіб із порушеннями зору (дошкільна та початкова ланки) / Л. Вавіна // Дефектологія, 2000. — №3. — С. 2 — 6.
3. *Єременко І.* До питання про стандартизацію освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку / І. Єременко // Дефектологія, 2000. — №4. — С. 4 — 8.
4. *Зайцев Д.В.* Проблемы обучения детей с ограниченными возможностями здоровья / Д.В. Зайцев // Педагогика, 2003. — №1. — С. 21 — 30.
5. *Засенко В., Таранченко О.* Державний стандарт спеціальної освіти: коментар фахівця / В. Засенко, О. Таранченко // Дефектологія, 2004. — №2. — С. 2 — 5.
6. *Ілляшенко Т.* Концепція державних освітніх стандартів для дітей із затримкою психічного розвитку / Т. Ілляшенко // Дефектологія, 2000. — №3. — С. 6 — 8.
7. Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами // Дефектологія, 1999. — №4. — С. 2 — 8.
8. Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку // Інформаційний збірник Міністерства освіти України, 1993. — №22. — С. 18 — 30.
9. *Солнцева Л.И.* Теоретические и практические аспекты коррекционно-воспитательной работы в школе для слепых на современном этапе / Л.И. Солнцева // Дефектология, 1990. — №1. — С. 9 — 16.